

УДК 141

Ю. А. Васюк
аспірант кафедри філософії
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПРАГМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ДЖОНА ДЬОУ

Соціально-економічні трансформації в Україні, формування міжнародного освітнього простору, масштабність інноваційних соціокультурних пошуків зумовлюють прискорення процесів демократизації й гуманізації національної системи освіти, актуалізують звернення до філософсько-освітніх концепцій минулого, народжених у вагомій трансформаційній періоді розвитку передових зарубіжних країн зі сталою демократією, якими були США на рубежі XIX–XX ст. Сучасні умови розвитку освітніх систем, зміна педагогічної парадигми, спрямованої на гуманізацію педагогічної науки та шкільної практики, зумовлюють нове бачення освітнього простору в глобалізованому світі й актуалізують завдання всебічного аналізу історико-педагогічного процесу, його обґрунтування особистісною зорієнтованістю, що створює умови для розвитку кожного індивіда, його мотивації власного неповторного психологічного складу, його своєрідного, проте соціально відповідного особистісного досвіду. Прискорене формування індустріального суспільства в США останньої третини XIX – на початку XX ст. викликало подібні сучасним суспільні трансформації: високий ступінь соціальної поляризації, етнічний плюралізм, значну географічну та соціальну мобільність населення, загальну дезінтеграцію соціальних груп. Водночас ці процеси виявили неспроможність традиційної системи освіти, яка ґрунтувалася на засадах гербартианства й клерикальної педагогіки, відповідати викликам часу та зумовили її кризу. Новий зміст соціального замовлення системи освіти США полягав у її прагматичному спрямуванні, вимагав розвивати особистість як технічно освіченого, ініціативного, активного працівника, здатного до самостійної діяльності й творчості. Ці зміни актуалізували необхідність філософського обґрунтування напрямів розвитку американського суспільства на перспективу та філософського осмислення проблем реформування сучасної освіти за зразками наукової школи прагматизму.

Аналіз ученими американської філософії освіти й виховання (Т. Кошманова, І. Радіонова), дослідження наукових основ педагогіки прагматизму, їхнього впливу на теорію і практику вітчизняної школи (М. Бочкарьова, А. Коробова), вивчення адаптаційних можливостей прогресивної освіти (В. Пішванова) сприяли виникненню інтересу до наукового доробку основоположника прагматизму (зокрема такої його течії, як інструменталізм) Дж. Дьюї, філософсько-освітня концепція якого репрезентована в розвідках дослідників у загальному контексті авангардної педагогічної практики США початку XX ст. (Г. Джуринський, А. Сбруєва); у тематичному полі західноєвропейської «реформаторської» педагогіки (Т. Петрова); у контексті практичного впровадження педагогічних ідей американського вченого (В. Коваленко); на тлі багатогранної діяльності педагога в Чиказькому університеті (З. Малькова, О. Рогачова). Автори українських, російських, американських і британських філософсько-історіографічних і педагогічних досліджень (Е. Дьюї, С. Гончаренко, І. Лікарчук, О. Сухомлинська, В. Хатфільд, М. Хольт, М. Ярмаченко), а також підручників з історії педагогіки (А. Піскунова, М. Шабасва, М. Левківський) надають можливість дослідити провідні ідеї й педагогічні результати розвитку особистості в концепції Дж. Дьюї. На рівні дисертаційних досліджень цю проблему вивчали Д. Лагер, О. Гусєва, О. Барило, Н. Кравцова та ін.

Метою статті є філософсько-педагогічна інтерпретація поняття «розвиток особистості» в руслі концепції прагматичної освіти американського філософа Дж. Дьюї, визначення актуальних для сучасної системи освіти його ідей і виявлення значущості цих ідей у філософсько-освітньому контексті сучасної системи освіти України.

На рубежі XIX–XX ст. в американській філософській думці панував прагматизм, засновниками якого були Ч.С. Пірс і У. Джемс. Ця філософська течія зосереджувалася на практичних результатах упровадження ідей і теорій, на увазі до проблем окремої людини та їхньої гармонізації щодо загальнолюдських інтересів. Американський філософ і педагог Дж. Дьюї в реформаторській педагогіці був найбільш яскравим представником філософсько-освітнього спрямування прагматизму (від грец. – справа, дія), основного на трактуванні істинності як практичної значущості: «істинне те, що корисне», уособлюючи такий напрям прагматизму, як «інструменталізм». Ідеї прагматизму були творчо переосмислені й збагачені суспільно значущою проблематикою в результаті «реконструкції у філософії», яку здійснив Дж. Дьюї. Так звана «філософія прагматизму» критерієм істини визнавала користь, при цьому значущість користі визначалася для особистості почуттями «внутрішнього задоволення» або самозадоволення. Отже, оновлений ученим прагматизм – інструменталізм – був покликаний стати практичним методом накопичення й поширення соціального досвіду. Згідно з ідеями інструменталізму, людський організм для полегшення орієнтації в навколишньому середовищі намагається вилучити з нього елементи хаотичної невизначеності, плинності, нестабільності. Найважливіший складник організму – інтелект – стихійно або навмисно виробляє логічні поняття, концептуальні каркаси, теорії, наукові дисципліни та використовує їх як засоби впорядкування, типізації навколишнього середовища з метою здійснення за їхньою допомогою прогнозів, передбачень, пророцтв. Інтерпретуючи світ як грандіозну мережу локальних просторо-часових ситуацій, співвіднесених із організмом, інструменталізм розглядає інтелект людини як орган пристосування до умов середовища, котрі змінюються, заперечує класичне поняття істини як адекватного відображення об'єктивного світу й використовує замість нього її функціоналістське тлумачення: істина – це властивість людської діяльності, яка зумовлює успіх у конкретній ситуації. Універсально-загальні категорії мислення в інструменталізмі тлумачаться або як узвичаєні норми інтелектуальної поведінки, що стихійно склалися, або як випадкові винаходи теоретиків [7]. Вирішальна роль у виконанні цієї місії відводилася освіті як провідному інституту соціалізації особистості, потенційному інструментові реформування й гармонізації всього суспільного життя, що актуалізувало необхідність такого: а) звернення до особистості, посилення гуманістичної спрямованості шкільного виховання та навчання; б) зміщення акцентів із власне змісту навчання на розвиток самостійного мислення учнів; в) пошуку й застосування нових засобів пізнавальної діяльності особистості. Отже, інструменталістська концепція прагматизму Дж. Дьюї переносить увагу з внутрішніх на зовнішні, об'єктивні, чинники емпіричного досвіду. Пізнання розглядається лише в реальному контексті дослідження як певний конфліктний екзистенційний акт. Інструменталізм Дж. Дьюї залишає поза увагою метафі-

зичні пошуки адекватності між ідеями й речами та зосереджується на питанні про придатність ідей бути інструментами оптимального вирішення проблемних ситуацій [7].

Неспроможність традиційної американської школи відповідати окресленим вимогам інноваційної філософської концепції прагматизму спричинила широкий реформаторський рух в американській освіті того періоду й виникнення нетрадиційних навчальних закладів. У своїй праці «Школа майбутнього» Дж. Дьюї розглядав виховання особистості як процес нагромадження та реконструкції нею досвіду. Накопичення дитиною досвіду з метою поглиблення його соціального змісту зумовлює формування її особистості. У «інструментальній» освіті навчання мало зводиться до ігрової й трудової діяльності, тому кожна дія дитини вважалася інструментом пізнання, руху до власного відкриття, способом осягнення істини. Шкільне навчання, згідно з Дж. Дьюї, необхідно було розпочинати з діяльності учнів, котра має соціальний зміст і прагматичне, інструментоване застосування, і лише пізніше підводити школярів до теоретичного осмислення матеріалу, до пізнання природи речей і способів їхнього виготовлення. Результатом навчання та виховання вважалася сформованість навички мислення, під якою розумілася передусім здатність до самонавчання та самовиховання. За такої системи освіти метою й результатом педагогічного впливу на особистість були вміння вирішувати життєві завдання, оволодіння творчими навичками [2]. Збагачення досвіду, під яким розумілися і власне знання, і знання про способи дії, призводило до усвідомлення особистістю необхідності самонавчання та самовдосконалення.

Згідно з метою, змістом і засобами діяльності сучасної школи (забезпечення природного розвитку дитини в єдності з потребами суспільства), її концепція визначається вченими як єдність індивідуалізації й соціалізації особистості. У педагогічній діяльності школи Дж. Дьюї дитина постає біологічним і соціокультурним суб'єктом, який перебуває в стадії постійного розвитку, а освітні процеси є невід'ємним складником життя. Детальний порівняльний аналіз робіт С. Гончаренка, М. Ярмаченка, Б. Єсіпова, В. Кременя [1; 3; 4; 6] засвідчив, що концепція педагогічного прагматизму Дж. Дьюї, зокрема розроблена ним різновидність прагматизму – інструменталізм, стала основою для побудови оригінальної філософсько-освітньої концепції, основаної на тому, що будь-яка теорія є, по суті, засобом пристосування, «інструментом для дії» й виправдовується практичною корисністю. Засобом узгодження індивідуального та соціального аспектів розвитку особистості, як свідчать дослідницькі дані, є їхнє осмислення й розв'язання в процесі індивідуалізації та соціалізації, що втілено в теоріях діяльності школи-лабораторії й Дальтон-плану.

У першій чверті ХХ ст. в США пошук альтернативи класно-урочній формі призвів до появи теорії навчання за Дальтон-планом. Олена Паркхерст, засновниця Дальтонського плану, уважала, що його мета – розвиток пізнавальної активності, ініціативи та організаторських здібностей особистості [4].

Одним із провідних філософсько-педагогічних принципів Дж. Дьюї став педоцентризм, тому функцію педагога він убачав у керівництві самостійною діяльністю дітей, у розвитку їхньої допитливості. Він писав, що особистість дитини – це вихідна точка, центр і вінець усього, тому необхідно завжди мати на увазі її розвиток, оскільки тільки він може слугувати мірилом виховання. Аналіз педагогічних ідей Дж. Дьюї виявив, що в розумінні сутності розвитку особистості американський філософ і педагог продовжив гуманістичний напрям, започаткований Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребелем, слідом за котрими визначав освіту як постійний процес реорганізації досвіду особистості задля просування до більш високого рівня знань і вихованості, що виключало наявність абсолютної, кінцевої

освітньої мети. Навчання й виховання, на думку педагога та філософа, визначають ціннісні орієнтири особистості, упорядковують стихійні впливи, зумовлюють самовизначення й самореалізацію, отже, постають як процес і засіб цілеспрямованої, педагогічно організованої суб'єктивізації та соціалізації індивіда.

Провідним принципом розвитку особистості на етапі початкової школи Дж. Дьюї вважав принцип «навчання через діяльність». Праця розглядалася ним і як мотив навчання (задоволення конструкторного й експериментального імпульсів), і як його метод. Загалом ідеї американського педагога сприяли глибшому врахуванню сутності дитячої природи в освітньому процесі, пошуку нових форм навчальної роботи (результатами таких пошуків стали комплексні програми, спільні проекти тощо). В основу концепції навчання за Дальтон-планом покладено педагогіку співробітництва. Стрижнем педагогічного процесу при цьому є не лише співробітництво, а також свобода й самостійність кожної особистості. Спілкування в системі «вчитель-учень» у Дальтон-школі не мало на меті трансляцію знань, а сприяло виявленню, розвитку творчих інтересів і здібностей кожного; виховання соціальних навичок разом із почуттям відповідальності стосовно інших людей. Згідно з Дж. Дьюї, у школі має панувати «вільна воля» як ознака самостійного, самозаглибленого розвитку особистості, її зацікавленості в самовдосконаленні. За задумом ученого, основним елементом виховання громадянина демократичної держави мало стати формування відповідальності за свою поведінку в суспільстві та співпричетності до життя суспільства загалом.

Згідно із завданням освітнього процесу – збереженням рівноваги між соціальними цілями розвитку особистості та її індивідуальними потребами, Дж. Дьюї сформулював основні засади організації школи: 1) привчання дітей до співпраці й порозуміння; 2) розвиток свідомості, взаємної залежності, формування прагнення зберегти дух співробітництва в майбутній суспільній діяльності.

Оскільки найважливішою роллю освіти педагог уважав забезпечення прогресу суспільства, то дитину з ранніх етапів розвитку вважав громадянином у знонширшому значенні, наголошував, що необхідно вчити її усвідомлювати свій громадянський обов'язок і виконувати громадські обов'язки з раннього дитинства. У найближчому майбутньому вона буде виборцем і громадянином, сама виховуватиме дітей у дусі демократії, що забезпечить наступність у розвитку суспільства. Проте якщо навчання – це суто індивідуальний процес, то й зміст навчального матеріалу має визначатися самим учнем. Отже, складені кимось програми не потрібні, вони заважають вільному виборі досвіду та розширенню особистих понять. Не має бути у школі й поділу курсу на предмети. Такий поділ заважає інтеграції знань і розвиткові особистих понять. Коли учні переходять до іншого вчителя чи в іншу кімнату на підставі заздалегідь спланованого розкладу, переривається потік ідей.

Що ж стосується вчителя, то він повинен створити умови, які сприяють виявленню внутрішньої сутності учня, запобігати ситуаціям, що заважають чи перешкоджають його зростанню. Успіх має супроводжувати особистість у кожному її досвіді, треба лише знати свої можливості й ставити собі високу мету. Реальної мети легше досягти, що, своєю чергою, створює основу для успішного засвоєння досвіду та гарного морального самопочуття. Учитель має допомогти кожній дитині знайти свою, індивідуальну мету [2].

Учитель у концепції Дж. Дьюї є співтворцем особистості; а результатом такої спільної творчості педагог уважав особистісні риси:

- активність, ініціативність, самостійність;
- відповідальність;
- готовність до планування власної пізнавальної діяльності;

- гнучкість мислення;
- наполегливість у досягненні результатів;
- готовність виправляти свої помилки;
- усвідомлення процесу пізнання (метапізнання);
- уміння знаходити компромісні рішення.

У «Плані організації університетської початкової школи» (1896) учений охарактеризував проект навчального закладу, де особистість змогла б «виростити себе» відповідно до громадської мети. Дж. Дьюї здійснив в освіті ідею програми «від дитини – до світу, від світу – до дитини», куди входили такі життєві простори особистості, як сім'я, школа, вулиця, район, місто, країна, світ.

Щодо сучасного філософського тлумачення результатів проведеного дослідження зазначимо, що до проблем, пов'язаних з ефективністю педагогічної взаємодії в сучасній освіті, учені зараховують переорієнтацію на особистісний розвиток суб'єктів навчально-виховного процесу. Вирішення цієї проблеми диктується не лише завданнями освіти сьогодення, а й потребами розвитку особистості в перспективі. Ідеї й досвід Дж. Дьюї та його послідовників залишаються однією з успішних освітніх моделей у сучасному освітньому просторі (педагогіки й нині часто звертаються як до проектно-технології, так і до Дальтон-плану). Педагогічна взаємодія в стилі співробітництва, акумульована в індивідуалізоване навчання, сприяє розвитку як індивідуальних, так і соціальних характеристик особистості. Розглядаючи проблему індивідуального становлення особистості, Б. Лихачов підкреслює, що за обставин навчання, яке відбувається без урахування індивідуальних особливостей людини, особистість втрачає не лише з погляду загальних моральних норм, а й має обмеження можливостей творчо-індивідуальних виявів [5, с. 223]. Сутність соціального – у взаємно збагачених відносинах здорових індивідуальностей, особистостей сильного й творчого духу. На загальному ж фоні самих лише колективних відносин без урахування індивідуалізму марніє та нівелюється неповторний світ кожної людини, її сутність не знаходить засобів для спілкування, самоповаги, самозбагачення [5, с. 226].

Отже, результати дослідження підтверджують, що філософська концепція прагматичної освіти Дж. Дьюї, яка має практично 100-літню історію, є актуальною й сучасною, тому що зорієнтовує розвиток особистості в руслі педагогічної взаємодії; спрямованою на органічне поєднання індивідуального й соціального чинників. Компоненти педагогічної взаємодії, згідно з цією концепцією, базуються на принципах свободи, співробітництва й самостійності. Креативна адаптація компонентів педагогічної взаємодії в дискурсі ідей інструменталізму Дж. Дьюї є запорукою підвищення якості й ефективності навчання в сучасних освітніх умовах: із дидактичного погляду до переваг такої освіти необхідно зарахувати її інноваційність із притаманними особистісною орієнтацією, суб'єкт-суб'єктними відносинами, атмосферою співробітництва тощо; з методичного погляду заслуговують на увагу такі аспекти: організація індивідуальної самостійної роботи учнів; індивідуальні дослідницькі завдання; тексти, позбавлені кінцевих оцінних суджень; групові проекти учнів; залучення досвіду, здобутого під час вивчення багатьох предметів; система обліку (індивідуальні облікові картки, екрани успішності) тощо; контрактна угода.

Нами визначено актуальні для сучасної системи освіти філософсько-педагогічні ідеї Дж. Дьюї щодо розвитку особистості: самоцінність особистості дитини на всіх етапах її формування; важливість дослідницьких методів і форм розвитку особистості; співробітництво і співтворчість педагогів і вихованців; єдність процесів ін-

дивідуалізації та соціалізації розвитку особистості в концепціях діяльності школи-лабораторії й Дальтон-плану. Виявлено актуальність цих ідей у філософсько-освітньому контексті сучасної системи освіти й потребу їхнього використання для зміцнення гуманістичних засад української педагогічної науки і практики в умовах динамічних трансформацій інформаційного суспільства.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
2. Дьюї Дж. Школа майбутнього / Дж. Дьюї. – М., 1922.
3. Енциклопедія освіти / авт.-уклад. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Есіпов В.П. Педагогіка / В.П. Есіпов, Н. Гончаров. – К.: Держ. учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1947. – 110 с.
5. Лихачев Б.Т. Педагогіка / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, 1992. – 528 с.
6. Педагогічний словник / авт.-уклад. М.Д. Ярмаченко. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 675 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
8. Шакуров Р.Х. Основы педагогического взаимодействия / Р.Х. Шакуров. – М.: Педагогіка, 1981. – 44 с.

Анотація

Васюк Ю. А. Розвиток особистості у філософській концепції прагматичної освіти Джона Дьюї. – Стаття.

У статті виконано філософсько-педагогічну інтерпретацію поняття «розвиток особистості» в руслі концепції прагматичної освіти американського філософа Дж. Дьюї як представника реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. для генерування її ідей і принципів положень у практиці сучасної вітчизняної системи освіти. Актуалізовано ідеї самоцінності особистості на всіх етапах її формування, значущості дослідницько-експериментального освітнього середовища, співробітництва і співтворчості в розвитку особистості, цілісності процесів індивідуалізації та соціалізації особистості в концепціях діяльності навчальних закладів нового типу.

Ключові слова: реформаторська педагогіка, прагматична освіта, інструменталізм Дж. Дьюї, розвиток особистості, співробітництво і співтворчість.

Аннотація

Васюк Ю. А. Развитие личности в философской концепции прагматического образования Джона Дьюи. – Статья.

В статье произведена философско-педагогическая интерпретация понятия «развитие личности» в контексте концепции прагматического образования американского философа Дж. Дьюи как представителя реформаторской педагогики конца ХІХ – начала ХХ вв. для генерирования ее идей и принципиальных положений в практике современной отечественной системы образования. Актуализированы идеи самоценности личности на всех этапах ее формирования, значимости исследовательско-экспериментальной образовательной среды, сотрудничества и сотворчества в развитии личности, целосности процессов индивидуализации и социализации личности в концепциях деятельности учебных заведений нового типа.

Ключевые слова: реформаторская педагогика, прагматическое образование, инструментализм Дж. Дьюи, развитие личности, сотрудничество и сотворчество.

Summary

Vasyuk Y. A. Personal development in a pragmatic philosophical concept of education John Dewey. – Article.

This article presents the philosophical and pedagogical interpretation of the concept of “personal development” in line with the concept of pragmatic education of the American philosopher J. Dewey as a representative for the Education reform. XIX – early. The twentieth century. for the generation of ideas and the key provisions in the

practice of modern national education system. Modified idea of self-worth individual at all stages of its formation, the importance of research and experimental educational environment, collaboration and co-creation in personal development, integrity processes of individualization and socialization in concepts of educational institutions of new type.

Key words: reformed pedagogy, pragmatic education, instrumentalism D. Dewey, personal development, collaboration and co-creation.